

УДК 338.43 : 639.3+639.21

О. С. Качний,
Перший заступник Голови Київської обласної ради

СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИБНОГО ГОСПОДАРСТВА І ЙОГО РОЛЬ У ПРОДОВОЛЬЧОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАСЕЛЕННЯ

Проведено аналіз стану і тенденції розвитку світового рибного господарства. Визначено роль рибного господарства у продовольчому забезпеченні населення країни.

The analysis of the state and progress trend of world fish economy is conducted. The role of fish economy is certain in the food providing of population of country.

Ключові слова: державна політика, попит, продовольча криза, продовольче забезпечення, рибне господарство, управління.

ВСТУП

Прагнення України інтегруватися в європейське та світове співтовариство вимагає від держави ряд змін щодо стандартів та норм. Однією із основних вимог є забезпечення якості продовольчої продукції, від якої залежить здоров'я, довголіття, працездатність, опір захворюванням, зменшення негативного впливу навколишнього середовища та ряд інших чинників, що негативно впливають на населення.

Право людини на достатній життєвий рівень для себе і своєї родини, що включає достатнє харчування, одяг, житло, охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, безпечне для життя і здоров'я довкілля, закріплене міжнародними нормами (Загальна декларація прав людини, Пакт про основні економічні, соціальні та культурні права та ін.) та внутрішніми зобов'язаннями — статті 48—50 Конституції України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблемі визначення ефективності суспільного виробництва і джерелам її підвищення присвячено теоретичні дослідження, методичні розробки вчених — економістів. Зокрема, питання підвищення ефективності виробництва та капітальних вкладень в галузях агропромислового виробництва розкриваються в роботах В. Г. Андрійчука, Р. А. Андрющенка, А. І. Бечина, К. М. Веліканова, Б. С. Вайнштейна, Є. А. Громова, В. В. Новожилова, Б. П. Плишевського, П. Т. Саблука та ін. Пробле-

ми підвищення ефективності природокористування та рибного господарства досліджували вітчизняні та зарубіжні учені: О. М. Багров, П. П. Борщевський, М. В. Гринжевський, Р. В. Гаврилов, В. П. Долинський, Я. Коуржил, Ю. П. Мамонтов, В. О. Мурін, Є. А. Романов, М. С. Стасишен, М. А. Хвесик, І. М. Шерман.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— провести аналіз стану і тенденції розвитку світового рибного господарства;
— визначити роль рибного господарства у продовольчому забезпеченні населення країни.

РЕЗУЛЬТАТИ

Стан і тенденції розвитку світового рибного господарства в останнє десятиліття характеризуються посиленням суперництва серед розвинутих країн за право використання морських рибних ресурсів і морепродуктів.

Відбувається постійне зростання попиту на рибу та морепродукти, який пробують ліквідувати за рахунок нарощування потужності промислового флоту. В умовах зниження продуктивності рибопромислових районів посилюється конкуренція за сировинні ресурси практично у всіх районах світового океану. Це призвело до зменшення вилову основних об'єктів промислу, що користуються підвищеним попитом на світовому ринку, зокрема: тріски в Північно-Західній Атлантиці, крабів у Північній Америці, крижаних риб у водах Антарктики, тунцевих в Атлантичному і Ти-

хоми океані, минтая і крабів в Охотському морі [4, с. 3].

Негативний вплив людини на навколишнє середовище в другій половині століття, інтенсивне використання продукції світового океану в промисловості та медицині, відсутність ресурсозберігаючих технологій виробництва, зберігання та обробки риби призвело до катастрофічного скорочення біомаси промислових риб, а найбільш цінні види — до межі повного зникнення [1, с. 14].

Зниження об'єму світового вилову цінних в харчовому відношенні риб привело до росту виробництва аквакультури. Тому на сьогоднішній день у світовій рибодобувній галузі переважають два напрями розвитку, спрямовані на створення стійкості в розвитку світового рибного господарства.

Перший — прийняття нових міжнародно-правових документів (конвенцій, кодексів, угод і т. д.), що мають обов'язковий або рекомендаційний характер для всіх держав, що здійснюють використання морських живих ресурсів як у своїй 200-мильній економічній зоні, так і у відкритих районах Світового океану. Основна мета цих міжнародних документів — створення єдиних, обов'язкових для всіх держав принципів і норм, застосування яких на практиці має забезпечити належні умови для стійкої роботи морського рибальства рибодобувних країн.

Другий — прискорений розвиток аквакультури як у прісноводних системах, так і в морському середовищі. Аквакультура-система заходів зі штучного розведення та вирощування водних живих ресурсів з метою їх охорони, відтворення та одержання товарної продукції в спеціалізованих господарствах внутрішніх водойм та прибережній смузі морів. Цей дуже перспективний напрям дозволить створити стійке надходження рибної продукції, морепродуктів і цілого ряду інших водних живих ресурсів, включаючи водорості, як на національний, так і на світовий ринок.

Світовий об'єм виробництва риби, ракоподібних, молюсків, включаючи аквакультуру і водорості, за період з 1988 по 2000 роки зріс в 1,46 рази: з 92,8 до 136,8 млн т. Це відбувалося за рахунок розвитку аквакультури і росту виловів прибережними країнами, що розвиваються, а також стабілізації видобутку риби і морепродуктів розвинутими країнами (за винятком Японії). Вже в 1990 році обсяг вилову склав 108,6 млн т. Середньорічний приріст, який склав 2,8 млн т, був досягнутий за рахунок аквакультури. Щорічні морські вилови становлять 86 — 95 млн т, при середньорічному зростанні 0,8 млн т. Таке становище зумовлено тим, що в умовах ринкових відносин у ряді районів Світового океану зменшився вилов таких водних об'єктів, як ставрида, скумбрія (південний схід Тихого океану), ставрида та сардина (у прибережних районах Західної Афри-

ки); криль і анчоуси (у південній частині Тихого океану); сайра в (північно-західній частині Тихого океану) та інші. Вилучення цих об'єктів, за різними оцінками, може скласти від 15—20 до 50 млн т щорічно [9, с. 102]. Запаси семи із десяти найбільш виловлюваних морських видів промислових риб знижуються або повністю виснажені [8, с. 19].

Посилення світової продовольчої кризи, постійне підвищення попиту населення на рибу та продукцію з неї при зниженні об'ємів світового вилову цінних в харчовому відношенні риб дозволило підприємствам аквакультури стрімко розвиватися останніми роками.

Перелік країн, що визначають сучасний стан аквакультури, очолює Китай. Незважаючи на те, що розвиток аквакультури в КНР має тисячолітню історію, стрімкого розвитку ця галузь набула у 80 роках ХХ століття, коли країна стала світовим лідером з об'ємом виробництва аквакультури на рівні 10—12 млн т. Китай — єдина з десяти провідних країн, в якій частка аквакультури в річному об'ємі виробництва водних біоресурсів перевищила показники промислового лову в природних морських та прісноводних водоймах. На сьогоднішній день завдяки прісноводній аквакультури, яка базується на вирощуванні коропа, товстолобиків, білого і чорного амура, ляща та вугра, щорічно отримують 15,4 млн т продукції. В цілому завдяки аквакультури виробляється більше 62 % від загального річного вилову [10, с. 2].

В Угорщині приблизно 80 % загального об'єму виробництва риби дають ставкові господарства. Рибницькими ставками зайнято 26,6 тис. га, із яких на 21 тис. га вирощують товарну рибу. Ріст виробничих площ частково пояснюється програмами створення та реконструкції ставків, які мають суттєву підтримку уряду. Виробництво риби ставковими господарствами зросло на 14 %, а безпосередньо столових видів на 17 % при порівнянні з попереднім 1999 роком [5, с. 41].

Норвегія щорічно вирощує і поставляє на внутрішній і світовий ринок 484 тис. т прісноводної риби (із них 325 тис. т лососевих), що дорівнює щорічному улову Норвегією тріски в природному морському середовищі. Продукція аквакультури США становить 557,9 тис. т, з яких 478,7 тис. т — риби, молюски, ракоподібні [11].

Прикладом зацікавленості держави в ефективному розвитку аквакультури є діяльність підприємств рибного господарства Російської Федерації, де організаційна структура аналогічна українській.

Опинившись в майже однакових умовах господарювання в кінці ХХ століття, наші північні сусіди змогли вирівняти і наростити вирощування продукції аквакультури. Безумовно, що одним із основних факторів стабілізації товарного рибництва був великий природний потенціал, проте не менш важливою є державна підтримка.

За прогнозами ФАО, світовий рівень споживання риби на душу населення до 2030 р. зросте до 19—20 кг, що в сумі складе 160 млн т. При цьому щорічний об'єм вилову риби в морі вдасться утримувати на рівні, що не перевищуватиме 100 млн т, а збільшення споживання буде відбуватися за рахунок аквакультури [12, с. 8]. Більше того, існує думка, що сучасне світове рибальство в тому вигляді, в якому воно існує зараз, може закінчити своє існування до 2040 р.

В економічно розвинутих країнах вартість риби та рибної продукції є значно вищою за м'ясо теплокровних тварин і птиці. В роздрібній торгівлі США середня вартість рибної продукції перевищує середню вартість м'яса курей в 4 рази, м'ясо теплокровних на 50 відсотків [7, с. 16]. Це пояснюється зростанням попиту на харчові продукти з високим вмістом білка та низьким вмістом жиру, низьким рівнем холестерину та більш високим рівнем ненасичених жирних кислот. Особливою популярністю користується рибна продукція в населенні старшого віку, яке проживає в економічно розвинутих країнах. Збільшення потоку інформації про користь рибних продуктів для здоров'я, можливість проводити контроль за якістю в процесі виробництва робить аквакультуру перспективною галуззю забезпечення населення продуктами харчування.

Крім того, в економічно бідних країнах основними споживачами ставкової риби є малозабезпечені прошарки населення — в період вилову ця продукція є найдешевшим екологічно чистим натуральним білковим продуктом, а невисока собівартість виробництва сприяє успішній фермерській діяльності.

В цілому світовий об'єм продажу продукції аквакультури (більш як 210 видів риб, інших водних тварин та продукції з них) збільшується щорічно на 9% [3, с. 39]. Розвиток аквакультури стрімко розширює свої географічні кордони, і її продукція завойовує світові ринки рибної продукції. Визнаючи важливе значення в забезпеченні населення рибною продукцією, більшість рибодобувних держав має розвинуту в цій області законодавчу систему та національну політику розвитку рибного господарства. При цьому доцільно навести приклади державної підтримки рибовиробників. Законодавство США передбачає регулюючі механізми підтримки рибного господарства, які виконують протекціоністські функції щодо власного рибовиробника за рахунок організації пільгових кредитів, державних субсидій, створення страхового фонду [6, с. 7].

Створення фонду водних ресурсів, який формується із збору за право на ведення рибного промислу у Російській Федерації, дозволило значно покращити функціонування рибного господарства, служби рибної охорони, наукових та навчальних закладів рибної галузі.

В ЄЕС регулювання ринків рибної продукції

розглядається як один із ефективних інструментів реалізації єдиної політики. Цьому присвячено ряд документів, найважливішим з яких є Акт № 104/2000 від 17 грудня 1999 р., про загальну організацію ринків рибної продукції і продуктів аквакультури. Рибна галузь країн — членів Економічного союзу — повинна підтримуватися за допомогою відповідних заходів, які відбуваються згідно з міжнародними обов'язками, в тому числі пов'язаних з положеннями Угоди ВТО/ГАТТ про механізми підтримки національного виробництва та тарифні угоди. В рамках загальної рибної політики країни-члени можуть вживати заходів для збереження та управління водними ресурсами, які знаходяться під їх суверенітетом або юрисдикцією при умові, що вони зачіпають тільки місцеві ресурси, що представляють зацікавленість рибаків даної країни [2, с. 18].

Країни ЄЕС щорічно витрачають на субсидії рибного господарства більше 1 млрд дол. США в рік. Розподіл напрямів субсидій в Євросоюзі наступний: підтримка морського промислу — 27 %, оновлення та модернізація флоту — 23,9 %, рибоброка і маркетинг — 22,5 % [2, с. 18]. Тому вартість рибної продукції, що поставляється із країн ЄЕС, є нижчою та конкурентноспроможною, порівнюючи із аналогічною продукцією інших країн.

Світове рибне господарство відіграє важливу роль у продовольчому забезпеченні населення рибними продуктами харчування і як великий постачальник технічної і кормової продукції для нестатків народного господарства. Рибна галузь у багатьох країнах світу в продовольчому і промисловому відношенні займає вагомe місце в силу своєї природно-економічної і соціальної значимості.

З огляду на стан і розвиток світової рибної галузі, його зростаючу роль у продовольчому забезпеченні населення держав можна прогнозувати тенденції, що будуть переважати у світовому рибальстві на початку третього тисячоліття:

— наростання процесу національно-державного (у 200-мильних економічних зонах і на континентальному шельфі) і міжнародного (у відкритому морі) управління, збереження й оптимального використання живих ресурсів Світового океану, а також здійснення відповідального рибальства при контролі за діяльністю суден країни-судновласника і прозорості рибальства для світової громадськості;

— посилення конкуренції за сировинні ресурси, особливо за найбільш цінні види риб і ракоподібних, а також за ринки збуту рибопродукції;

— розвиток аквакультури у внутрішніх водах і в морській прибережній зоні;

— встановлення єдиних принципів і норм по управлінню, збереженню й оптимальному використанню морських живих ресурсів, а також єдиних стандартів на рибопродукцію.

Досягнення світового рівня виробництва та споживання основних видів продукції, до яких входить риба та рибна продукція, передбачено національною політикою України. Основна мета рибогосподарської діяльності на найближчу перспективу — забезпечення населення України харчовою рибною продукцією з поступовим наближенням виробництва та споживання рибопродукції до рівня, досягнутого на початку 90-х років.

В Україні рівень споживання риби та рибної продукції в 1990 році становив 17,5 кг, при річній нормі, розробленій Інститутом проблем харчування Міністерства охорони здоров'я України, — 20 кг на душу населення. Загальний вилов риби перевищував 1 млн т, що дозволило не тільки забезпечити населення незамінною харчовою продукцією, але і бути потужною морською державою, знаходячись на 18—19 місці серед країн світу [11]. Недостатній рівень споживання риби та рибопродукції викликаний загальноекономічними чинниками:

- нееластичність попиту на рибну продукцію;
- пропозиція рибних товарів збільшується, орієнтуючись на загальносвітову тенденцію до зростання роздрібних цін, які перевищують номінальний приріст доходів населення.

Якщо зростання попиту на рибу та рибну продукцію залежить від макроекономічних показників, то на пропозицію впливають інші об'єктивні та суб'єктивні чинники:

- лібералізація зовнішньоекономічної діяльності;

- непродумана приватизація в рибній галузі, втрата управління вертикаллю рибогосподарського комплексу;

- відмова держави від протекціоністської політики відносно рибного господарства;

- відсутність відповідних економічних механізмів для зацікавленості виробників у поставці риби і рибопродукції на внутрішній ринок країни;

- втрата абсолютною більшістю об'єктів господарювання рибної галузі власних оборотних коштів внаслідок фінансово-банківських криз, недоцільність їхнього отримання у вітчизняних банках через високі кредитні ставки.

Стабілізація економіки України, помітне зростання показників росту економіки суттєво впливають на добробут населення. Наповнення "продовольчого кошика" населення держави високоякісними продуктами харчування є одним із головних завдань економічної безпеки. Проте зростання вітчизняного виробництва продовольчих товарів впродовж останніх років поки що не може задовольнити загальний обсяг збалансованої продукції. Залишається суттєва різниця між бажаним і реальним попитом населення на такі товари, як плоди і овочі, риба та рибні продукти, смакові товари, молоко та молочні продукти.

Цінність риби як харчового продукту визначається передусім наявністю в її складі великої кількості повноцінних білків, що містять усі життєво необхідні амінокислоти: ліпіди, вітаміни та мінеральні речовини. Небілкові речовини, що знаходяться в м'ясі риби, відіграють важливу роль в процесах травлення, викликаючи апетит та виділення травних соків. За даними Інституту проблем харчування МОЗ України, білок риби поряд з білком м'яса містить достатню кількість сірковмісних амінокислот (метіонін і цистин), якими бідний білок молока, і високим змістом амінокислот, що є факторами росту організму (лізин і триптофан). Рибу відносять до так званих "харчових продуктів здоров'я", оскільки вона легко засвоюється організмом людини. Так, наприклад, на засвоєння телятини потрібно 5 годин, а страви з відварної риби — 2—3 год.

Риба і морепродукти є джерелом ненасичених жирних кислот, які покращують обмін речовин, сприяють виведенню зайвого холестерину. Мінеральний склад м'яса риб, особливо морських, включає багатий склад макро- і мікроелементів (кальцій, фтор, залізо, йод, мідь, цинк). Споживання рибної продукції позитивно впливає на діяльність багатьох систем організму: серцево-судинну, нирки, функції мозку, травлення. У цьому полягає висока харчова цінність рибної продукції. Необхідність споживання риби та рибопродуктів полягає перш за все у високому вмісті повноцінного тваринного білка, який містить набір амінокислот в оптимальному співвідношенні. До складу білків входить, як правило, 20 амінокислот. Організм людини здатен синтезувати більшість замісних кислот. Незамінні амінокислоти повинні надходити із їжею. Для людського організму відсутність або недостатність однієї із них порушує біосинтез білків, росту та розвитку людини. Тільки в білках тваринного походження незамінні амінокислоти містяться в достатній кількості та оптимальному співвідношенні. Рибна продукція містить в одиниці маси велику концентрацію білків тваринного походження з необхідними незамінними амінокислотами [7, с. 120].

Дослідження, проведені в розвинених країнах, показали суттєвий взаємозв'язок між здоров'ям та вживаною їжею. В результаті населенню рекомендовано щоденне вживання 2-х порцій фруктів і 3-х овочів, а також не менше 6-ти порцій риби щотижня. Проте світовий продаж риби з "холодної води" скорочується, а її штучний замітник, вирощений на фермах, містить меншу кількість поживних речовин порівняно з дикою рибою. Разом із тим харчова якість замороженої морської та океанічної риби значно нижча, ніж у свіжій. При цьому забрудненість морів та океанів зростає, вилови скорочуються [7, с. 13].

Значення рибного господарства виражається ще й тим, що це найбільший постачальник кор-

мового рибного борошна, кормового фаршу і кормової риби — незамінних білкових компонентів кормових раціонів при інтенсивному вирощуванні в птахівництві, тваринництві, ставковому товарному вирощуванні риби. Технічна продукція (риб'ячий жир, борошно, фарш) при поєднанні з іншими складовими комбікормів наповнює їх амінокислотами, вітамінами, мінеральними речовинами. Це зменшує загальні витрати кормів на одиницю продукції. Виділені із риби та інших гідробіонтів речовини використовуються для суттєвого підвищення продуктивності курей, прискорення росту худоби, підвищення якості молока, м'яса, вовни. Виробництво борошна рибним господарством України забезпечує потребу сільського господарства на 8—10 відсотків.

По білковому еквіваленту порівняння також виявляється на користь рибного господарства як мінімум у 4,5 разів. В економічно розвинутих країнах прийнято вважати, що у водних організмах міститься майже 20 г білку. При повноцінному добовому харчуванні раціон людини має включати 36 г тваринного білка. Враховуючи ці дані, при чисельності населення Землі 6,3 млрд чоловік, річна потреба становить 82,8 млн т. Загальний вилов океанічних ресурсів, що становить майже 100 млн т, забезпечує людство тваринним білком на 24 % [8, с. 133]. Кількість білка, що міститься в 1 ц риби, дорівнює 8 кг, яловичини — 6 кг, баранини — 5 кг, свинини — 8 кг. Харчова цінність 9 тис. т риби еквівалентна м'ясній продукції, яку можна отримати при забої більш як 30 тис. голів великої рогатої худоби.

Підвищення рівня забезпечення населення рибою та рибною продукцією можливе за рахунок:

— раціонального використання потенціалу всіх видів внутрішніх водойм України;

— збільшення рівня вилову океанічної продукції;

— зростання імпорту риби та рибної продукції, проте імпортована продукція не завжди відповідає санітарним вимогам, вимогам первинної обробки, ставить в пряму залежність продовольчу безпеку держави від закордонних рибовиробників, передбачає постійне загальносвітове збільшення вартості продукції;

Поліпшення якості продукції, що виробляється в Україні, має забезпечувати національні інтереси у соціальній сфері, відповідати, за своїми споживчими характеристиками, потребам громадян, викликати у них почуття задоволення, створювати позитивний соціальний клімат.

Разом із зростанням собівартості виробництва риби та рибної продукції на ефективність реалізації впливає також низька платоспроможність населення та психологічний фактор — традиційно ціни на рибу і рибопродукти в Україні були в кілька разів нижчі за ціни м'яса худоби і птиці.

ВИСНОВКИ

Основними причинами зменшення споживання океанічної риби та продукції з неї вважаються неврегульованість державної політики як важливого елемента продовольчої безпеки, недоліки в проведенні приватизації підприємств рибного господарства, відмова держави від протекціоністської політики відносно вітчизняного рибного господарства, відсутність відповідних економічних механізмів для зацікавленості виробників у постачанні риби і рибопродукції на внутрішній ринок країни та відсутність законодавчих нормативних актів, що регламентують експортну та імпорتنу діяльність і враховують галузеві особливості її здійснення.

Література:

1. Авраменко И.М. Мировой океан в опасности // Мировой океан в опасности. Рибне господарство України. — 2002. — № 6. — С. 14—15.

2. Андреева Е.Е. Европейский союз: обновление правовых основ управления рыболовством // Рыбное хозяйство. — 2003. — № 2. — С. 16—19.

3. Измайлов, В.А., Романов В.А. Обеспечение продовольственной безопасности России по рыбной продукции // Достижения науки и техники АПК. — 2000. № 10. — С. 39—40.

4. Винслав Ю.Б., Соколова Н.Н. Состояние и тенденции развития рыбопромышленного комплекса // Рыбная промышленность. — 2004. — № 2. — С. 2—4.

5. Иванов В.С., Геращенко А.С. Про платежі за використання природних ресурсів і державного майна для потреб рибництва та рибальства // Рибне господарство України. — 2003. — № 1. — С. 40—42.

6. Мамышева Н.С. Экономика рыбного хозяйства глазами ученых // Рыбная промышленность. — 2004. — № 1. — С. 9.

7. Толкач М.І., Побережна Г.Р., Збарський В.К. Виробництво та використання кормів // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 6) / За ред. П.Т. Саблука та ін. — К.: ІАЕ УААН. — 2003. — С. 253.

8. Уитон Ф., Лосон Т. Производство продуктов питания из океанических ресурсов. — М.: ВО "Агропромиздат". — 1989. — Т. 1. — 219 с.

9. Aquaculture Production statistics 1988-1997. FAO. — Fisheries Circular. — № 815. — revision 11. — FAO. — Rome. — 1999. — 203 p.

10. CHINA FISHERIES. Edited by Bureau of Fisheries Ministry of Agriculture and China Society of Fisheries. — 2002. — С. 1-2.

11. FAO yearboor / Fishery statistics. Vol. 76. — 1993.

12. Fishery statistics. Vol. 86/1. — 1998/ FAO. — Fisheries Series № 54. — FAO. — Roma. — 2000. — 713 p.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2009 р.